

UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE APĂRARE
„CAROL I”
Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate

Dr. Marian ZULEAN

ARMATA ȘI SOCIETĂȚILE POSTCOMUNISTE
ÎN TRANZIȚIE

Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”
București, 2005

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ZULEAN, MARIAN

Armata și societățile postcomuniste în tranziție/
dr. Marian Zulean. - București: Editura Universității
Naționale de Apărare „Carol I”, 2005

Bibliogr.

ISBN 973-663-307-1

355(498) „1990/...”

Apariția acestei publicații s-a realizat ca urmare a grantului de
cercetare nr. 1, cod CNCISIS 1179, cu titlul „Raporturile dintre
armată și societate în procesul integrării europene și euroatlantice
a României”, acordat de MEAC prin CNCISIS.

© Toate drepturile asupra prezentei ediții sunt
rezervate Universității Naționale de Apărare „Carol I”

- Lucrarea a fost discutată în ședința Consiliului
Științific al CSSAS

ISBN 973-663-307-1

CUPRINS

1. Pretext	5
2. Sociologie militară, științele politice și studiile interdisciplinare: relații civil-militare, profesionalizare	9
3. Sovietologie, tranzitologie și consolidologie: dependența de cale	21
4. Geopolitică, geografie politică, relații internaționale: spațiu, putere și globalizare.....	25
5. Concluzii	30
Bibliografie	33

1. Pretext¹

În urmă cu zece ani, în martie 1995, Centrul George C. Marshall pentru Studii Europene de Securitate a sponsorizat, împreună cu National Endowment for Democracy, o conferință inovatoare și utilă privind „Relațiile Civil-Militare și Consolidarea Democrației”. Scopul principal al conferinței a fost să ofere un răspuns la întrebările stringente despre „cine ar trebui să-i supravegheze pe gardienii” din fostele țări comuniste, care ar fi rolul armatei în era de după Războiul Rece și ce modele de relații civil-militare ar trebui implementate. Samuel P. Huntington, unul dintre fondatorii teoriei relațiilor militare, a fost invitat ca vorbitor principal la această conferință. El a prezentat o perspectivă destul de optimistă asupra șanselor de reușită în construirea unor relații civil-militare democratice sănătoase în Europa de Est, luând în considerare lecțiile învățate din cel „de-al treilea val” de democratizare din America Latină și sudul Europei (Huntington, 1995:17). Principalii factori identificați de Huntington drept garanți ai unei tranziții de succes sunt legați de acceptarea tot mai largă a normelor de profesionalism militar și control civil, atât de interesul militarilor, cât și de cel al civililor pentru un astfel de control și costul politic și social modest, în comparație cu beneficiile importante aduse societății.

În cuvântul de încheiere, Joseph Nye, pe atunci asistentul Secretarului american al Apărării pentru Securitate Internațională, a încercat să răspundă întrebărilor și a elaborat câteva recomandări politice, bazate, în principal, pe modelul teoretic al lui Huntington legat de „controlul civil obiectiv”:

„... Răspunsul corect este ‘negocierea’ liberală, care definește drepturi și responsabilități specifice pentru conducerea militară și civilă.

Armata trebuie să recunoască că respectă legea; trebuie să rămână apolitică și să respecte autoritatea civilă. În schimb, civilii trebuie să respecte rolul special al armatei în societate, să ofere finanțare corespunzătoare pentru rolurile și misiunile armatei și să se pregătească astfel încât să interacționeze într-un mod pozitiv cu armata (Nye, 1995: 14).”

Aceste concluzii au fost importante pentru decidenții politici, care creaseră cu câteva luni în urmă o instituție, Parteneriatul pentru Pace (PfP), responsabilă cu cooperarea pe probleme de apărare dintre NATO și țările partenere, în probleme de apărare. Documentul-cadru al PfP cerea partenerilor să stabilească un control democratic al forțelor lor armate². De fapt, chestiunea controlului democratic al forțelor armate în Europa a apărut ca o problemă presantă pe agenda factorilor de decizie, imediat după desființarea Tratatului de la Varșovia. Această cerință a fost inserată, în 1994, într-un document special al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (ulterior OSCE), sub denumirea „Cod de conduită privind aspectele politico-militare ale securității” (Ghebali, 2003).

La scurt timp după aceea (septembrie 1995), „Studiul despre lărgirea NATO”, elaborat de NATO, a stabilit condiții mai amănunțite ale relațiilor civil-militare pentru țările dornice să intre în NATO. Astfel, relația militarilor cu societățile aflate în tranziția spre democrație a devenit o problemă importantă pe agenda factorilor decizionali, atât a celor care elaborează politici naționale, cât și a instituțiilor internaționale care au oferit sprijin pentru democratizare. Până în prezent, zece țări fost-comuniste au fost evaluate în legătură cu implementarea modelului occidental al relațiilor civil-militare, declarate „admise” și au devenit membre NATO, în timp ce altele sunt încă în „sala de așteptare”.

¹ Acest studiu este în curs de publicare, în limba engleză, în **Social Sciences and the Military**, G. Caforio (ed.), Routhledge Publishing House, 2006.

² A se vedea Partnership for Peace: Framework Document, Ministerial Communiqué (1994) North Atlantic Council/North Atlantic Cooperation Council, NATO Headquarters, Brussels, 10-11 January.

În prezent, angajamentul Occidentului, de a promova democrația la nivel global, în special politica americană, a devenit mai evident. După cum a declarat președintele SUA, George W. Bush, la ceremonia de depunere a jurământului pentru al doilea mandat, „... Cea mai bună speranță pentru pace în lumea noastră este extinderea libertății în toată lumea”, dar „...America nu își va impune modelul de guvernare celor refractari la modelul american” (Casa Albă, 2005). Acest lucru ridică problema lecției învățate din poveștile de succes ale tranziției spre democrație ale țărilor din Europa de Est și construirea unor relații civil-militare democratice, adaptate la nevoile oricărei regiuni de pe glob.

Literatura științelor sociale, care s-a concentrat asupra tranziției a ceea ce era privit atunci ca „blocul est-european”, este foarte bogată. Armata și societățile în tranziție au fost un obiect de cercetare pentru multe discipline științifice, precum sociologia militară, științele politice, geopolitică, relații internaționale sau „tranzitologie”. Deși bogată, literatura de specialitate are mai degrabă o abordare monodisciplinară, sau, cel mult, multidisciplinară. Câteva dintre proiectele de cercetare, întreprinse la sfârșitul anilor '90, au avut o abordare interdisciplinară și au fost destul de critice, deși nici unul nu a reușit să realizeze o critică fundamentală și să propună o schimbare revoluționară de paradigmă, luând forma unei noi teorii. Totuși, exceptând câteva studii și rezultatele unor cercetări interdisciplinare asupra relațiilor civil-militare, există puține evaluări sau sinteze ale cunoștințelor dobândite din studierea armatelor în tranziția est-europeană.

O critică în plus vine din sfera politicii. Gândirea „imperială” despre transferarea unui model vestic de relații civil-militare, fără o înțelegere culturală și socială a țării destinatare, este adesea criticată. Deși implementarea modelului liberal în Europa de Est a fost evaluată ca fiind de succes, din punct de vedere legal sau tradițional-instituționalist, problema

despre cum funcționează instituțiile, în practică, în Europa de Est sau posibilitatea de a transfera cu succes un model similar trebuie pusă încă sub semnul întrebării.

În concluzie, există o dublă lacună de cunoștințe: la nivel academic, nu există o cunoaștere universală a construcției democratice a unui stat și rolul armatei în acest proces dedus din experiențele est-europene, în timp ce, la nivelul politicii, există o nevoie pentru un model adecvat de relații civil-militare. Care sunt cunoștințele universale valabile privind relațiile civil-militare, învățate din experiența Europei de Est? Care este contribuția celor mai importante discipline socio-umane sau studii interdisciplinare în explicarea procesului? Acestea sunt principalele întrebări la care își propune să răspundă acest studiu. După 15 ani de studiu al relațiilor civil-militare în societățile în tranziție, o sinteză complexă a cunoștințelor acumulate nu este numai posibilă, ci și necesară.

Pornind de la nevoile de mai sus, studiul intenționează să analizeze atât studiile teoretice, cât și pe cele empirice, legate de relațiile dintre armată și societățile post-comuniste în tranziție, studii generate de numeroase discipline. Metoda folosită pentru argumentare este analiza critică și interpretarea surselor secundare. Interpretarea literaturii de specialitate va aprofunda înțelegerea cunoașterii oferite de discipline privind armata și societățile post-comuniste aflate în tranziție, va explica fenomenul complex al tranziției, debarasându-se de teoriile conspirației și scăpând de viziunile etnocentrice. Astfel, subiectul ontologic al studiului este „armata și societățile post-comuniste aflate în tranziție”. Fiecare termen al propoziției este un subiect fundamental al unei anumite discipline. Totuși, toate aceste concepte au fost părți ale unei paradigme „relații civil-militare”.

Următoarea parte a studiului va trece în revistă și va analiza informațiile oferite de sociologia militară, științele politice, geopolitică, geografia politică, sovietologie,

tranzitologie și toate studiile hibride sau interdisciplinare despre relațiile civil-militare în Europa de Est. Atenția nu se va concentra asupra disciplinelor, în sine, ci asupra conceptelor lor de bază și asupra metodelor folosite sau care ar putea fi folosite într-o cercetare mai complexă: relațiile civil-militare, profesionalizarea, instituționalismul, spațiul, puterea, globalizarea sau dependența de cale.

2. Sociologie militară, științele politice și studiile interdisciplinare: relații civil-militare, profesionalizare

Armata a constituit un important subiect de studiu pentru științele sociale fundamentale, cum ar fi științele politice sau sociologia. Totuși, o teorie sistematică a relațiilor dintre armată și societate a început să apară doar după cel de-al Doilea Război Mondial. Dintre discipline, sociologia militară, și, mai ales, sociologia militară americană a produs cele mai complexe cunoștințe pentru a înțelege rolul armatei într-o societate democratică.

Un recent „Manual de sociologie militară” prezintă o abordare mai degrabă cuprinzătoare și interdisciplinară a studiilor despre armată, principalele teme fiind legate de schimbarea socială, controlul politic, restructurarea și reducerea organizațiilor militare, misiuni noi și cultură militară (Caforio, 2003). Totuși, cel mai important subiect, care a fost dezbătut pe larg și cercetat, atât în științele politice, cât și în sociologia militară, este relația (la modul general) dintre forțele armate și statul sau societatea-mamă – „relații civil-militare”.

Termenul „relații civil-militare” (RCM) a devenit cunoscut prin lucrarea **Soldatul și Statul: Teoria și politica relațiilor civil-militare**, scrisă de Samuel P. Huntington în 1957. Deși profesorul Huntington era mai mult legat de departamentul de științe politice al Universității Harvard, unele din conceptele sale au fost împrumutate din domeniul

sociologiei, astfel încât cartea sa este considerată un instrument de bază, atât de sociologii militari, cât și de politologi. Una din principalele teze ale lucrării lui Huntington este identificarea a două forțe care modelează instituțiile militare în orice societate: „un imperativ funcțional, care depinde de amenințările la adresa securității societății și un imperativ societal, care pornește de la forțele sociale dominante, ideologiile și instituțiile din societate.” (Huntington, 1957:2). Interacțiunea acestor două forțe reprezintă miezul problemei relațiilor civil-militare³.

Deși studiul lui Huntington a fost scris în contextul Războiului Rece, concluziile trase sunt valabile, ca punct de plecare, pentru orice cercetare despre relațiile civil-militare din Europa de Est, mai ales pentru că de atunci a fost prezentat drept un model ideal pentru tranziția fostelor țări comuniste.

Politologi, precum Amos Perlmutter, Bengt Abrahamson, Eric Nordlinger, Alfred Stepan sau Constantine Danopoulos au continuat studiul relațiilor militare, în special în America Latină sau Europa de Sud, în timp ce alții, cum ar fi Roman Kolkowitz, Timothy Colton, William Odom sau Dale Herspring au studiat modelul sovietic. Cadrul oficial pentru studiul în domeniul științelor politice a relațiilor civil-militare a fost Comitetul de Cercetare 24, sub egida Asociației Internaționale de Științe Politice.

Pe de altă parte, după cum au afirmat Callaghan și Kernic, sociologia militară este principala aspirație științifică, parte a cadrului larg al științelor sociale, care se concentrează

³ Cel mai simplu mod de a reduce puterea armatei în cadrul statului este prin maximizarea puterii unui anumit grup civil, în dezavantajul altora (control civil subiectiv). Acest tip de control poate fi observat în țările în dezvoltare. În opinia lui Huntington, noțiunea de control civil obiectiv se opune controlului civil subiectiv și reprezintă maximizarea profesionalismului militar, făcând armata neutră în plan politic. Pentru a obține un control civil obiectiv perfect este necesară o separare clară a responsabilităților între armată și civili, armata devenind un corp profesionist care se ocupă cu managementul forței în cadrul statului.

pe forțele armate (Callaghan, Kernic, 2003: 14). În această privință, Morris Janowitz este considerat „părintele fondator” al sociologiei militare (Burk, 1993). Cartea lui Janowitz, **Soldatul profesionist** (1960), oferă un studiu empiric detaliat al soldatului american profesionist în secolul XX, luând în considerare date despre originea socială a soldaților, motivație, moduri de viață, statut, prestigiu și alte caracteristici. În ceea ce privește relațiile civil-militare, el a dezvoltat o perspectivă parțial opusă celei propuse de Huntington. Astfel, el observă că schimbările, care au avut loc la nivelul tehnologiei, societății și al misiunilor militare, au dus la un rol din ce în ce mai politizat pentru soldații profesioniști. Totuși, supremația civililor poate fi obținută prin competiții „interarme” sau competiția pentru resurse și influență. În această privință, Janowitz este de părere că instituția militară este convergentă cu societatea civilă, profesia militară urmând schimbările sociale și politice ale întregii societăți. Cele două puncte de vedere au lăsat în urma lor o dublă moștenire în paradigma relațiilor civil-militare, teoria divergenței sferelor civile și militare și teoria concordanței acestora (Schiff, 1995).

Studiile sociologice care tratează relațiile civil-militare au continuat să se dezvolte după anii 1960, fie sub egida Seminarului Inter-Universități (IUS), „Forțele Armate și Societatea”, fie prin Comitetul de Cercetare 01 privind „Forțele Armate și Soluționarea Conflictelor” al Asociației Sociologice Internaționale. În plan european, s-a înființat Grupul European de Cercetare privind Armata și Societatea (ERGOMAS), care urmărea mai degrabă cercetarea transnațională și interdisciplinară (Caforio, 2003: 24-26). Unii dintre membrii acestui grup aveau interese comune și le-au făcut publice în *Armed Forces and Society* sau *Journal of Military and Political Sociology*, dar se poate afirma, totuși, că nu au existat prea multe interacțiuni între sferele academice; era vorba, mai

degrabă, de „triburi”, care întreprindeau cercetări în cadrul propriilor lor paradigme.

Căderea regimurilor comuniste în Europa de Est și sfârșitul lumii bipolare au creat ramuri ale științelor politice și ale sociologiei militare interesate de forțele armate și societățile aflate în criză. În consecință, Europa de Est a devenit un „laborator” de cvasiexperimente, care a oferit o bună oportunitate pentru alte cercetări.

În primul rând, a existat o încercare, din partea curentului central al paradigmei RCM, de a critica modelul liberal, ca fiind un model aplicabil oriunde în altă parte. Printre critici, cea adusă de James Burk este cea mai complexă și completă (Burk, 2002). El este de părere că *teoria liberală*, formulată în lucrarea lui Huntington, este, în primul rând, interesată de protejarea valorilor democratice împotriva amenințărilor externe, în timp ce *teoria civică republicană*, formulată în lucrarea lui Janowitz, este, în primul rând, interesată de susținerea valorilor democratice, în special a virtuții civice a cetățeanului-soldat. Faptul că armata trebuie să susțină și să protejeze valorile democratice constituie două defecte importante, în efortul de a promova și în alte părți paradigma civil-militară (Burk, 2002: 14-15). De asemenea, Burk face o scurtă prezentare a principalelor eforturi ale politologilor de a revoluționa paradigma Huntington-Janowitz, evidențiind contribuțiile lui Michael Desch (modelul structural-cultural), Peter Feaver (modelul principal-agent) sau ale lui Deborah Avant (armata privată). Dar nu este cazul ca aceste contribuții să fie dezvoltate aici; ele au fost, mai degrabă, menționate pentru a sublinia faptul că un model teoretic necorespunzător, care a funcționat pentru un stat democratic matur, a fost impus democrațiilor apărute în Europa de Est.

În al doilea rând, a existat un alt impuls oferit de oportunitatea de a testa teorii și de a aduce noi cunoștințe la teoria generală din experiența tranzițiilor est-europene. O

trecere în revistă a principalelor studii empirice ar putea oferi o cunoaștere inductivă mai bună, precum și generalizări sau teorii, pentru a înțelege relațiile armatei cu societatea-mamă din Europa de Est.

Au existat câteva studii, scrise în anii 1990 de Daniel Nelson, Ronald Linden, Constantine Danopoulos, James Gow, Dale Herspring și Anton Bebler, dar acestea au avut o perspectivă limitată, fie asupra unui anumit aspect al relațiilor civil-militare, fie abordând studii de caz. Totuși, după ce majoritatea țărilor est-europene au devenit membre ale Parteneriatului pentru Pace și după ce OSCE a lansat Codul de Conduită (1994), problema relațiilor civil-militare s-a plasat pe un loc fruntaș, atât în agenda promotorilor politici, cât și a persoanelor din mediul academic. La sfârșitul anilor 1990, au apărut câteva studii interdisciplinare importante, inițiate fie de sociologi militari, fie de politologi.

Prima încercare este o colecție de studii de caz, editată de Anton Bebler (Bebler, 1998). În vreme ce prima parte a cărții furnizează idei de bază pentru analizarea țărilor din Europa de Est, cea de-a doua prezintă studii de caz.

A doua tentativă este un set de două cărți, inițiat de politologi, editate de Constantine Danopoulos și Daniel Zirker (Danopoulos și Zirker, 1996; Danopoulos și Zirker, 1999). Ambele volume descriu trăsăturile comune regimurilor post-comuniste în zona eurasiatică. Ele au scos la iveală următoarele procese de tranziție comune și complementare: depolitizarea, decomunizarea, democratizarea și profesionalizarea. În timp ce depolitizarea înseamnă păstrarea armatei în afara sferei politice, decomunizarea este strâns legată de debarasarea de lanțul de control al partidului comunist asupra armatei și descurajarea forțelor armate de a servi interesele unui anume partid. Democratizarea relațiilor civil-militare și profesionalizarea sunt procese strâns legate de implementarea modelului liberal huntingtonian în Europa de Est. Deși cărțile furnizează mai

degrabă prezentări descriptive ale tranziției unei țări, în urma celor patru procese, ceea ce este important este că autorii au concluzionat că, deși modelul lui Huntington a trezit aspirații similare, rezultatele au fost mai degrabă divergente și au început să explice fenomenul. Într-o lucrare apărută ulterior, Danopoulos și Zirker explică rezultatele divergente printr-o puternică variabilă: diferențele de religie (Danopoulos, Zirker, 2002). Explicația pare mai degrabă reduționistă, bazată pe ultima paradigmă a lui Huntington despre ciocnirea civilizațiilor. Totuși, este o ipoteză care trebuie testată în continuare.

Odată cu apropierea anului 2000 și după aceea, se pot întâlni un număr din ce în ce mai mare de proiecte de cercetare și studii individuale despre relațiile civil-militare în Europa de Est. Merită menționate patru dintre ele, pentru scopul acestui studiu, două fiind studii pur empirice, celelalte două fiind cercetări interdisciplinare mai complexe, bazate pe un cadru analitic comun.

Primul studiu este o colecție de studii de caz comandate de *Armed Forces & Society* (Jones, Mychajlyszyn, 2002: 383), care descrie evoluția relațiilor civil-militare în opt state postcomuniste (Rusia, Ucraina, Polonia, Ungaria, Republica Cehă, Slovacia, România și Bulgaria). Principalele constatări sunt legate de apariția unor trăsături comune și a unor diferențe. Printre trăsăturile comune tuturor țărilor se numără: o scădere masivă a fondurilor, personalului și recrutării; lipsa expertizei civile în politica de apărare și neamestecul ofițerilor în politică. Principalele diferențe sunt legate de exercitarea autorității civile în cadrul structurilor guvernamentale și progresul făcut spre modelul civil-militar democratic. Deși studiul nu a reușit să se concentreze, în mare, asupra contextului mai larg al tranziției, el constituie un important punct de plecare pentru o analiză comparativă a relațiilor civil-militare în lumea post-comunistă.

Cel de-al doilea studiu este o altă culegere de studii empirice, scrisă de politologi sau practicieni, privind Rusia, Ucraina, Ungaria, Republica Cehă, Bulgaria și un studiu regional SSE (Betz, Lowenhardt, 2001). În principal, autorii analizează câteva aspecte specifice ale tranzițiilor civil-militare. De această dată, o lucrare introductivă scrisă de consilierul special al secretarului general al NATO de atunci, Chris Donnelly, a stabilit scopurile cercetării (nevoia unei analize noi, evaluarea în profunzime a RCM și oferirea unui imbold pentru educarea oamenilor în materie de relații civil-militare). Donnelly concluzionează că nu există nici o țară în Europa Centrală și de Est care să aibă RCM satisfăcătoare; în plus, multe țări occidentale întâmpină dificultăți în ceea ce privește reforma militară (Betz, Lowenhardt, 2001:9). Concluziile studiului explică principalele cauze ale problemelor comune în statele post-comuniste și oferă recomandări pentru a practica, în mod corect, relațiile civil-militare și pentru agenda de cercetare.

Unul dintre motivele care a cauzat probleme legate de relațiile civil-militare este generat de subestimarea complexității problemei. În plus, RCM nu au fost înțelese corect de către oamenii de știință și de către cei care elaborează politici, atât din Europa de Est, cât și din cea de Vest (principala problemă a relațiilor civil-militare este că forțele armate trebuie să fie eficiente și conduse eficiente). Un alt motiv este neînțelegerea privind existența unui model unic de RCM în Vest sau a unei structuri de bază pentru forțele armate. Confuzia a luat naștere de la bun început, atunci când s-a încercat redefinirea paradigmei RCM. Termeni alternativi, precum „control civil”, „control politic”, „management civil” au ieșit la suprafață, dar nici unul nu a fost satisfăcător. Ca rezultat, practica RCM a devenit mai mult superficială și nu de substanță. Câteva recomandări au fost rezultate importante ale cercetării. La nivelul politicii, stabilirea unei baze legale corecte pentru controlul democratic este considerată

importantă, dar mult mai important este ca sistemul să fie aplicat. O altă recomandare este ca factorii de conducere civilă să decidă ce fel de armată vor. Pe agenda de lucru s-a demonstrat că vechea teorie a RCM era înșelătoare și că noile cercetări nu trebuie să se mai concentreze asupra controlului civil, ci asupra unui management civil adecvat al armatei. O altă descoperire a cercetărilor este că, în jurul anului 2000, termenul „state post-comuniste” este depășit, astfel că cercetarea ar trebui să se axeze asupra unei grupări de state mai bine definite.

Deși aceste două studii au reunit câțiva oameni din diferite domenii, precum și practicieni, pentru a discuta și efectua un studiu, au existat mai degrabă abordări multidisciplinare, dar doar două studii interdisciplinare complexe merită menționate, pentru că au pus laolaltă concepte, metodologii și au stabilit un cadru analitic comun.

Primul proiect interdisciplinar important a avut loc în 1998, iar rezultatele au fost publicate ulterior, împreună cu informații despre lecțiile învățate și modelele generale (Kuhlmann și Callaghan, 2000). Acest studiu comparativ a adunat atât analiști din Europa de Vest, cât și din Europa de Est și a investigat dacă în Europa se dezvoltă un „peisaj” de securitate comun (în termenii lui Karl Deutsch), explorându-se și ideea unei „societăți de risc comun” (în opinia lui Ulrich Beck).

Studiul este important nu numai pentru descoperirile făcute, ci și pentru metodologie. Astfel, trei cercetători din domeniul social, din discipline diferite, s-au întâlnit cu coordonatorii cercetării și au pus bazele unui cadru teoretic complex, care a ajutat nu numai la descrierea studiilor de caz, dar a stabilit și indicatorii pentru comparații transnaționale, explicații și predicții aprofundate. Astfel, un set complex de factori, care ar putea explica tranziția RCM în anumite țări, de la Atlantic la Vladivostok, au fost grupați după cum urmează:

context internațional, context național intern (politic, cultural, economic și social) și rolul tradiției istorice.

Principalele concluzii sunt importante, atât pentru teorie, cât și pentru RCM. Deși concluziile nu sunt definitive, se pare că o societate de risc comun este în curs de apariție în Europa, cu multe similarități în construirea de noi misiuni pentru forțele armate, dar având straturi diferite (Europa de Vest, Centrală și de Sud-Est și Federația Rusă). Printre cele mai importante asemănări se numără fenomenele trecerii de la amenințări de securitate de tip *hard* la cele de tip *soft*, declinul armatelor de masă și importanța forțelor flexibile.

Cel mai recent și mai complex proiect de cercetare interdisciplinară s-a axat pe transformarea relațiilor civil-militare într-un context comparativ și a fost coordonat de Andrew Cottey, Timothy Edmunds și Anthony Forster. Studiul explorează modelele în curs de apariție ale relațiilor civil-militare în Europa de Est și implicațiile pentru o înțelegere generală a naturii schimbătoare a relațiilor civil-militare în lumea contemporană (Cottey et al., 2002)⁴.

Printre rezultatele proiectului se numără trei cărți, fiecare axându-se pe un aspect important al relațiilor civil-militare. Dacă prima carte tratează problema controlului democratic al armatei, cea de-a doua se ocupă de profesionalizarea forțelor armate, iar cea de-a treia conține o abordare mai largă a relațiilor dintre armată și societățile post-comuniste. Fiecare volum combină cadre analitice complexe și capitole descriptive de studii de caz, în vreme ce concluziile fac un rezumat al rezultatelor.

În primul volum (Cottey et al., 2002a), prin definirea controlului democratic drept controlul politic exercitat de un

⁴ Proiectul de cercetare "The transformation of Civil-Military Relations in Comparative Context" sub finanțarea și conducerea M.Brit. a durat aproape 5 ani, a presupus aproape 50 de cercetători și practicieni din domeniu și are ca rezultat 3 cărți editate și multe documente de cercetare

guvern legitim, ales democratic, autorii reușesc să identifice o variație a tipului de control democratic în lumea post-comunistă: un grup de țări care a avut succes, în principiu, țările admise și candidate la statutul de membru NATO și alte două grupuri (Rusia, Ucraina, statele fost-sovietice și statele fost-iugoslave). Printre factorii care explică variația se numără: legitimitatea și progresul spre democratizare, eforturile de integrare cu Occidentul și factorii structurali (tradițiile și capacitatea statului). Cel de-al doilea volum (Cottey et al., 2002b) explică procesul de construcție al forțelor armate profesioniste, prin schimbarea rolurilor, misiunilor (apărare teritorială, proiectarea puterii, neutră sau combinată) și sistemul educațional. Ultimul volum (Cottey et al., 2003) definește relațiile dintre forțele armate și societate în termeni de importanță și legitimitate a cinci posibile roluri: apărarea teritorială, construirea națiunii, regimul de apărare, asistența internă și diplomația militară. În forma de tranziție, țările se deosebesc în ceea ce privește regimul de apărare și declinul rolului de asigurare a securității naționale, dar se suprapun, în mare, cu grupările de țări care apar în cartea despre problema controlului democratic.

Într-un număr foarte recent din revista *Securitatea Europeană*, autorii rezumă mai bine concluziile unui asemenea proiect (Cottey et al., 2005). Ei afirmă că relativa omogenitate a RCM comuniste a fost înlocuită de o importantă diversitate în regiune, cu un model occidentalizat și consolidat în țările admise sau candidate la calitatea de membru NATO, și Rusia, Ucraina și fostele state sovietice, ca model semiautoritar. Principalii catalizatori ai schimbării au fost: căderea comunismului, influența externă, schimbările sociale și schimbările în tehnologia și strategia militară. Există, de asemenea, lecții de învățat de pe urma tranziției din Europa de Est, pentru studiul general al relațiilor civil-militare. Astfel, se poate spune că trăim o revoluție democratică globală și o

tendință ce se îndepărtează de pretorianism. În al doilea rând, există o schimbare a serviciului militar obligatoriu și a rolului armatei în materie de construire a națiunii. În al treilea rând, este nevoie de continuarea studiului asupra influenței economiei politice asupra RCM și a impactului economiei asupra politicii de securitate (Cottey et al., 2005: 12-15).

De asemenea, ca rezultat al aceluiași proiect de cercetare, unul dintre autori, Anthony Forester, a dezvăluit, într-o altă lucrare, principalele lipsuri epistemologice ale teoriei relațiilor civil-militare. În acest sens, Forester afirmă că:

„Această provocare epistemologică în domeniul ‘vechilor’ relații civil-militare poate fi rezumată în trei propoziții: în primul rând, abordarea ateoretică a ‘vechilor’ relații civil-militare este pusă acum serios sub semnul întrebării de rigorile teoretice mai mari ale științelor sociale; în al doilea rând, predominanța realismului analitic este contestată de noile dezvoltări ale cunoștințelor noastre, mai ales din abordările teoretice post-pozitivistice și turnura normativă în relațiile internaționale determinată de constructivism (...); în al treilea rând, izolarea RCM este contestată din afara domeniului tradițional al ‘vechilor’ relații civil-militare, căci oamenii de știință din diferite domenii s-au angajat în analiza multor probleme”. (Forester, 2002: 7).

Din ziarele, cărțile și proiectele de cercetare prezentate mai sus poate fi concluzionat faptul că sociologia militară și științele politice au fost principalele discipline care au încercat să explice evoluția relațiilor civil-militare în Europa post-comunistă. Studiile interdisciplinare ale relațiilor civil-militare, bazate pe paradigmele Huntington - Janowitz, au fost utile atât pentru înțelegerea procesului, cât și pentru conceperea instituțiilor și evaluarea progreselor.

Care este cunoașterea generală privind tranziția relațiilor civil-militare est-europene? Înainte de toate, pe lângă scopurile similare privind relațiile civil-militare sau modelele similare, au existat niște procese similare. După cum au demonstrat Danopoulos și Zirker, toate țările au experimentat procesele de depolitizare, decomunizare, democratizare și profesionalizare, dar în grade diferite. Mai mult, declinul masiv al finanțării,

personalului și recrutării, lipsa expertizei civile în apărare și lipsa unei amestec important al ofițerilor în politică sunt experiențe similare în Europa de Est (Jones, Mychajlyszyn, 2002:383). De asemenea, este importantă crearea bazei legislative și constituționale, ca prim pas în realizarea unei responsabilizări a armatei, și a fost realizată de majoritatea țărilor menționate, datorită condiționalității impuse de OSCE și PFP, dar mai importantă este punerea în aplicare a sistemului (după cum a afirmat Chris Donnelly). Procese similare au fost descoperite de către studiul interdisciplinar coordonat de Callaghan și Kuhlmann: trecerea de la îngrijorări securitare de tip *hard* la unele *soft*, declinul armatelor de masă, importanța forțelor flexibile și apariția unui mediu comun de securitate. Cercetarea interdisciplinară complexă a lui Cottey a mers dincolo de descrierea comună a tranzițiilor și a încercat să explice principalii factori ai succesului tranziției, care este explicația variației diferitelor rezultate ale tranziției în fostele state comuniste? Astfel, ei au observat, ca trăsătură comună, o tendință de îndepărtare de pretorianism și o schimbare a serviciului militar obligatoriu și al rolului armatei în materie de construire a națiunii.

Diferențele observate și lipsurile epistemologice sunt atât de importante, încât ne ajută să înțelegem mai bine tranziția. Astfel, principalele lipsuri epistemologice au legătură cu înțelegerea greșită a complexității chestiunii CMR, importanța variabilei „importanța istoriei”, nevoia de mai multă rigoare teoretică, nevoia de abordări post-pozitivistice și nevoia de interdisciplinaritate. Următoarele capitole vor explora cunoașterea generată de alte discipline, care au fost marginalizate, vor evalua importanța lor și vor recomanda incorporarea lor într-o abordare mai complexă interdisciplinară sau transdisciplinară.

3. Sovietologie, tranzitologie și consolidologie: dependența de cale

Teoria lui Huntington privind relațiile civil-militare s-a bazat pe presupunerea că imperativele sociale erau constante (mai ales în istoria SUA) și că numai amenințările externe ar putea explica evoluția relațiilor civil-militare. Acesta nu a fost un argument puternic pentru a explica complexa tranziție din Europa de Est, unde imperativele sociale (ideologii și instituții), așa cum le-a definit Huntington, sunt caracterizate de o schimbare dinamică, cu influențe serioase asupra configurațiilor specifice relațiilor civil-militare. Mai mult, un studiu recent a subliniat rolul variabilei „importanței istorice” în explicarea procesului dinamic al construirii unui CMR democratic (Callaghan, Kuhlman, 2000). În consecință, este necesară explicarea originii variației între tranzițiile est-europene, explicarea influenței moștenirii anterioare pe drumurile tranzițiilor și extinderea accentului descrierii și explicației la state și regiuni.

Așadar, un model explicativ adițional, nu static, ca cel al lui Huntington, ci unul dinamic, ar putea aduce o înțelegere suplimentară a tranziției. Această metodă este oferită de teoria dependenței de cale, folosită pe scară largă de subdomeniul științei politice, numit tranzitologie/consolidologie. Oamenii de știință consideră că teoria dependenței de cale se concentrează pe moștenirea fostului regim, ca un factor constrângător în explicarea procesului de tranziție. Acea moștenire ar fi putut crea dificultăți și provocări consolidării democratice. Teoria dependenței de cale ar putea explica și diversitatea modelelor în cadrul a ceea ce a fost considerat un „bloc estic” relativ unitar. Dar studiile RCM, după anii 1990, nu l-au considerat, în mod explicit, în ciuda faptului că există o mare cantitate de cunoaștere, produsă înainte de 1990, de către fosta școală a sovietologiei, care poate fi exploatată pentru a explica rolul

moștenirii istorice (ceea ce Callaghan și Kuhlmann numeau „importanța istoriei”).

Există o literatură bogată, care descrie tiparele comuniste ale relațiilor civil-militare în timpul Războiului Rece. Printre studii, trei autori sunt relevanți pentru prezentul studiu, și anume Roman Kolkowitz, Timothy J. Colton, și William Odom⁵.

În opinia lui Kolkowitz, modelul relațiilor civil-militare în țările comuniste a fost unul conflictual, soldații fiind tentați constant să intervină în politică. Partidul unic încearcă să contrabalanseze această intenție prin stabilirea unor mecanisme de control și îndoctrinare a armatei. Colton are o viziune diferită, descoperind un pattern, așa-numit participativ, care prezintă multe similități cu cel vestic. Așadar, el susține dihotomia partid contra armată, dar respinge ideea lui Kolkowitz, cum că partidul ar avea nevoie să controleze armata, deoarece politica partidului comunist era conformă cu interesele și avantajul ofițerilor. William Odom concepe un model consensual al relațiilor civil-militare în țările comuniste, acceptând ideea unor conflicte ocazionale între armată și conducerea politică. În opinia lui, armata era un braț administrativ al partidului comunist, existând mai degrabă mai multă uniune decât diviziune între cele două. Înclinația armatei spre conservatorism face din ea un aliat natural al partidului unic, după cum consideră Odom.

Se poate vedea că nu a existat consens între sovietologi privind evaluarea RCM în perioada comunistă (nu a existat un model unic de RCM). Chiar înainte de 1990, unii sovietologi

⁵ A se vedea Colton, Th., Gustafson, Th., (Eds.) (1990), *Soldiers and the Soviet State: Civil-Military Relations from Brezhnev to Gorbachev*, Princeton: Princeton University Press; Kolkowitz, R., (1967), *The Soviet Military and the Communist Party*, Princeton: Princeton University Press; Odom, W., “The party-Military Connection: A Critique”, in Herspring, D., Volgyes, I, (1978), *Civil-Military Relations in Communist Systems*, Boulder: Westview Press.

considerau că modelul lui Huntington nu se aplică statelor comuniste. Mark Kramer, de exemplu, a combătut abordările lui Colton și Odom pentru țările nesovietice membre ale Pactului de la Varșovia. El a prezis, în mod corect, că „... dacă liderii sovietici și-ar reduce angajamentul în ceea ce privește menținerea hegemoniei politice și militare în Europa de Est, relațiile civil-militare s-ar putea schimba dramatic” (Kramer, 1985).

Într-un document recent, un exponent al sovietologilor, Herspring, demonstrează că paradigma lui Huntington, în special dihotomizarea sferelor civile și militare, este irelevantă pentru explicarea RCM în țările est-europene foste sovietice sau comuniste. Era probabil aplicabilă în anii de început ai URSS, dar nu mai târziu. El își bazează demonstrația pe anumite date empirice din URSS și Germania de Est, din anii 1980, când armata se bucura de o autonomie considerabilă, iar comisarul politic a fost transformat în ofițer politic. Astfel, Herspring consideră că modelul lui Huntington a fost scos din experiențele americane, britanice, franceze, germane și că experiența sovietică dovedea, mai degrabă, cum poate fi transformat, în timp, un model de control subiectiv într-unul obiectiv (Herspring, 1999:573). Deși demonstrația lui are nevoie de mai multe dovezi și argumente, este important faptul că a dovedit irelevanța modelului lui Huntington pentru Europa de Est, ca întreg, și faptul că Europa de Est nu a fost un „bloc” unitar.

Altă deficiență a teoriei RCM a avut legătură cu abordarea sa restrânsă și refuzul teoriilor mai largi ale democratizării. După triumful paradigmei „sfârșitului istoriei” (Fukuyama, 1991) și respingerea sovietologilor pentru păcatul de a nu fi prezis căderea comunismului, a existat un gol teoretic pentru a explica tranzițiile și, în special, variația tranzițiilor în cadrul a ceea ce a fost văzut ca un bloc unitar – Europa de Est. Golul a fost umplut imediat de către subdomeniile

tranzitologiei/consolidologiei sau de teoria consolidării democratice.

Atât studiile RCM, cât și tranzitologia s-au ignorat unele pe celelalte. De exemplu, o căutare a cuvântului „armată”, folosind baza de date EBSCO (accesată în iunie 2005), în una dintre principalele reviste pentru studii ale tranziției *East European Politics and Society*, a oferit șase răspunsuri, numai unul dintre ele referindu-se la „relațiile civil-militare”. Acest lucru oferă un argument pentru necesitatea împrumutării conceptelor, metodelor sau cunoașterii de către cercetătorii altei discipline.

În ceea ce privește importanța cunoașterii produse de tranzitologie/ consolidologie, ca ramuri ale științelor politice, au existat multe dezbateri și tensiuni în cadrul disciplinei științe politice. Astfel, autori precum Valerie Bunce și Phillippe Schmitter au dezbătut relevanța literaturii generate prin studierea experiențelor sud-europene (tranzitologie și consolidologie) pentru a explica tranzițiile din Europa de Est (Bunce, 1995; Schmitter, 1994). Consensul experților din domeniu este că nu numai modelul tranzitologiei/consolidologiei produs de experiența sud-europeană și latino-americană este puțin utilă pentru a înțelege tranzițiile est-europene, dar este și greșit și vetust pentru a înțelege până și înseși tranzițiile sud-europene. Astfel, cunoașterea produsă de teoria „consolidării democratice” în cazurile est-europene poate îmbogăți și contribui la reinterpretarea acesteia din urmă. Astfel, dacă suntem de acord cu demonstrația, poate fi concluzionat că modelul lui Huntington, propus la conferința de la Centrul Marshall în 1995, s-a bazat pe o presupunere falsă: „controlul civil” asupra armatei trebuie să fie principalul subiect pe care să se concentreze reforma.

Unul dintre acorduri este legat de ideea că, în prezent, se dezvoltă o paradigmă a consolidării democratice (Linz, Stepan,

1996). Chiar Valerie Bunce, un politolog foarte critic, a fost de acord că arenele care interacționează, stabilite de Linz și Stepan, anume societatea civilă, societatea politică, domnia legii, birocrăția statală, societatea economică și statalitatea sunt condiții de bază pentru a evalua democrațiile consolidate și componentele esențiale ale unui sistem democratic. Caracterul util al aplicării cadrului teoretic al lui Linz și Stepan, pentru a explica variația tranziției, prin realizarea unui echilibru între explicația structurală și abordarea tranzițiilor, este umbrat de lipsa formulării unor ipoteze testabile și a operaționalizării variabilelor.

În ciuda disputelor și tensiunilor, există o cunoaștere mai largă produsă de teoria consolidării democratice sau de tranzitologie/consolidologie. Mai mult, metodologia dependenței de cale este un instrument foarte util, ce poate fi integrat de specialiștii care studiază relațiile civil-militare.

Valerie Bunce, într-un studiu foarte recent, a folosit studiile post-comuniste ale Europei de Est și fostei Uniuni Sovietice pentru a regândi înțelegerea procesului de democratizare (Bunce, 2003). În concluziile finale, ea recomandă studii regionale și interregionale pentru a aduce mai multe argumente pentru înțelegerea democratizării (Bunce, 2003: 192). Următorul capitol se va concentra pe cunoștințele generate în jurul conceptelor de spațiu, putere, geografie și globalizare.

4. Geopolitică, geografie politică, relații internaționale: spațiu, putere și globalizare

În timp ce rolul studiilor geografice crește azi, ca un impuls din partea globalizării, contribuția cunoașterii lor la descrierea sau explicarea relațiilor civil-militare în Estul Europei a fost mai degrabă marginală. Principalele motive sunt: eșecul geopoliticii clasice de a explica fenomenele complexe,

sau de a aduce dovezi în sprijinul teoriilor, ideologizarea sa (a se vedea influența lui Mahan asupra lui Theodore Roosevelt sau influența lui Haushofer asupra lui Rudolf Hess), coroborat cu ignoranța principalelor științe sociale (sociologie, economie și știință politică) de a lua în considerare spațiul, puterea și geografia⁶.

În ciuda șanselor nefavorabile, geopolitica poate fi considerată o analiză științifică importantă a secolului XX - unele concepte lansate de Kjellen, Ratzel, Mackinder sau Haushofer nu numai că au influențat științele sociale, precum relațiile internaționale sau științele politice, dar și deciziile politice în mod direct. Concepte precum „îndiguire”, „teoria domino-ului”, „realpolitik” sau „state-pivot” au devenit notorii în timpul Războiului Rece, în sfera academică și practică, propulsate de George Kennan, Zbigniew Brzezinski sau Henry Kissinger. Principala critică adusă geopoliticii este că nu are dovezi în construirea teoriilor și explicațiilor, în ciuda eforturilor recente de a înlocui geopolitica „ortodoxă” cu geopolitica critică⁷.

Rămâne întrebarea: cum a influențat cunoașterea produsă de geopolitică anumite chestiuni specifice, precum relațiile civil-militare în Estul Europei?

Influența a fost mai degrabă indirectă, mai întâi datorită puterii unor teoreticieni ai geopoliticii de a influența deciziile politice, coroborat cu popularitatea geopoliticii între oamenii de

⁶ Pentru explicația eșecului științelor sociale de bază de a considera spațiul și conceptele globale a se vedea Taylor, P.I. (1996) “Embedded Statism and Social Sciences: Opening Up to New Spaces”, *Environment and Planning*, 28: 1917-28.

⁷ Pentru renașterea Geopoliticii și Geopoliticii Critice a se vedea: Newman, D. (Ed). (1999). *Boundaries, Territory and Postmodernity*, London, Frank Cass and Sichertman, H. (2002). “The Revival of Geopolitics”, în *The Intercollegiate Review*, Spring: 16-23.

știință și decidenții⁸ est-europeni și, în al doilea rând, prin exportul conceptelor către alte științe sociale.

Am sublinia faptul că popularitatea printre militari și decidenți a citatului clasic al lui Mackinder: „Cine stăpânește Europa de Est comandă Heartland-ul. Cine comandă Heartland-ul conduce Insula Mondială. Cine conduce Insula Mondială stăpânește lumea” (Mackinder, 1919: 265-78) a fost o axiomă puternică. Viziunea geopolitică, promovată de personalități precum dr. Z. Brzezinski, care a recomandat o strategie specială a SUA pentru Eurasia și lărgirea NATO a fost bazată pe citatul din Mackinder și a devenit foarte populară printre factorii de decizie care promovau tiparul occidental al relațiilor civil-militare (Brzezinski, 1997). Mai mult, la nivelul politicii, discursul Președintelui George W. Bush, de la Varșovia, care a afirmat: „Toate democrațiile noi ale Europei, de la Marea Baltică la Marea Neagră și tot ce se află între ele, trebuie să aibă o șansă la securitate și libertate ...” (Casa Albă, 2001), a fost înțeles în Estul Europei ca un mesaj simbolic că SUA sunt interesate să-și promoveze politicile în spațiul „Heartland-ului”.

În ceea ce privește exportul de concepte geografice sau geopolitice și încorporarea lor în retorica și metodologia științelor sociale de bază, precum științele politice sau sociologia, principalul motiv a fost fenomenul globalizării, care a estompat granițele teritoriale, a reorientat analiza, având statul în centru și a deschis disciplinele spre noțiunile de spațiu și geografie. Astfel, conceptul geopolitic de „Europa de Est” a devenit în anii 1990 nu numai un important subiect ontologic de studiu, dar și o importantă „zonă de studiu” academică pentru științele politice și relațiile internaționale. Este important

⁸ Pentru o analiză recentă și cuprinzătoare a geopoliticii *a se vedea* Cohen, S.B. (2003). *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers. Pentru influența cunoașterii geopolitice în rândul armatei și factorilor decizionali ruși – Alexander Dugin, un popular filozof naționalist rus care avea o puternică influență asupra Președintelui Putin.

de explicat cum „Europa de Est”, privită anterior ca o regiune unitară, a evoluat în 15 ani într-o asemenea manieră încât a dispărut⁹ sau a fost împărțită între mai multe grupuri.

Alan Dingsdale, care a analizat cercetarea geografică în anii 1990, a identificat patru paradigme care traversează studiile geografice: redefinirea identității personale, de grup și teritoriale; tranziție și transformare; Noua Europă și Noua Ordine Mondială. Apoi, el le critică și face un apel la o mai apropiată asociere a teoriilor locaționale, societale și culturale ale spațiului, pentru a construi noi geografii ale Europei de Est după socialism, încercând să răspundă la întrebarea dacă Europa este un continent sau o cultură (Dingsdale, 1999). Studiul său este o altă încercare pentru o abordare interdisciplinară.

Dintre politologii care susțin importanța geopoliticii în înțelegerea procesului de democratizare în Europa de Est, profesorul Whitehead consideră că „s-ar putea ca geografia să nu dicteze în întregime destinul democratic al unei națiuni, dar Europa Centrală și de Est (ECE) este o regiune unde efectele vor rămâne, cel mai probabil, pivotale (Whitehead, 1999). Argumentele sale pornesc de la presupunerea că fiecare potențială democrație din ECE este fixată într-o matrice teritorială care o expune la puternice contracurențe, diferite cadre geopolitice, generând diferite oportunități sau constrângeri pentru democratizare. Există studii ulterioare în științele politice sau economie care au adus dovezi la esul lui Whitehead, ce vor fi prezentate în cele ce urmează, dar una dintre cele mai puternice explicații empirice și interdisciplinare, folosind economia, geopolitica și metodologia științelor politice a fost publicată după zece ani de tranziție în jurnalul *World*

⁹ Pentru o analiză introductivă a transformării conceptului de Europa de Est în științele politice *a se vedea* King, Ch., (October 2000), “Post-communism. Transition, Comparison and the end of Eastern Europe”, in *World Politics* 53: 143-72.

Politics (Kopstein, Reilly, 2000). Ei au încercat să răspundă la întrebarea: „cum au ajuns țările care au început călătoria post-comunistă, de la puncte de start asemănătoare, atât de departe unele de altele ?” și au demonstrat statistic plauzibilitatea tezei conform căreia proximitatea geografică de Vest a exercitat o influență pozitivă asupra transformării statelor comuniste, în timp ce izolarea a stânjenit acea transformare (au făcut acest lucru prin intermediul unui test statistic complex, al „efectelor de vecinătate”). Concluzia finală a studiului lor este că integrarea factorilor spațiali și temporali este esențială pentru o înțelegere aprofundată a lumii post-comuniste. Astfel, principala concluzie a studiului nostru privind armata în societățile est-europene este necesitatea integrării argumentelor temporale (teoria dependenței de cale) cu geografia, pentru analiza schimbărilor politice și sociale.

Conceptele de spațiu și putere au fost importate anterior de un alt subdomeniu al științelor sociale: relațiile internaționale (RI). Teoria dominantă a RI în timpul Războiului Rece a fost realismul, al cărui părinte fondator modern, Hans Morgenthau, a împrumutat multe concepte odată ce a emigrat în SUA din Germania sa natală, unde geopolitica era o „știință” importantă. Sfârșitul Războiului Rece a adus o implozie a sistemului westphalian, o scădere a importanței conceptelor de bază ale realismului privind interesele naționale și suveranitatea și apariția unor noi paradigme, critice și opuse realismului sau neorealismului. Astfel, accentul pe putere și forță militară, monopolul violenței care ar fi putut fi important pentru Huntington în 1957, și-au pierdut sensul. Abordările constructiviste cu tezele lor de construire socială a realității, postmoderniști, feminisți, globaliști sau teoreticieni critici dovedesc o bogăție a RI, dar au fost implicați marginal în explicarea relațiilor civile-militare în tranzițiile est-europene. O excepție notabilă între studiile de RI este noua abordare a Școlilor engleză și de la Copenhaga în aplicarea teoriei

complexe a securității regionale, pentru a explica securitizarea după Războiul Rece (Buzan, Weaver, 2003). Principala lacună de care devin conștienți criticii recentii ai teoriilor de RI, între teorie și practică, va fi în curând luată în considerare în teoria relațiilor civil-militare (Lepgold, Nincic, 2001). Studiile de securitate ar putea închide distanța teorie-practică privind armata și societatea dacă folosesc paradigma constructivistă în explicarea noului rol al armatei, percepția amenințărilor și proiectarea noilor strategii naționale de securitate.

5. Concluzii

Căderea comunismului și sfârșitul lumii bipolare au constituit un șoc, atât pentru studiul și înțelegerea procesului de democratizare, cât și pentru practica conceperii unui tipar de dorit al relațiilor civil-militare pentru țările est-europene. Deși cerințele de politică stabilesc un model relativ unic al relațiilor civil-militare, rezultatele tranziției sunt foarte diverse. Aceste concluzii ar reprezenta cunoașterea universală privind relațiile civil-militare, produse de principalele studii de științe sociale, ar evalua contribuția fiecărei discipline și a studiilor interdisciplinare și ar recomanda o cercetare mai complexă, bazată pe o abordare interdisciplinară și transdisciplinară.

Principala concluzie este aceea că nu există un model unic al relațiilor civil-militare în Estul Europei. Construirea unui model de „tip vestic” de relații civil-militare a reprezentat o serioasă provocare, din moment ce nu numai că nu există un asemenea model vestic unic, dar modelele occidentale evoluaseră și ele în ultimii 15 ani. De asemenea, accentul reformei pe „controlul civil” a fost important, ca o „sabie a lui Damocles”, pentru că nu a lăsat armata să intervină în procesul de democratizare, dar a fost înșelător, din moment ce armata era deja sub un fel de control civil, sub fostul regim comunist. În schimb, o atenție sporită asupra întregului sector de

securitate ar fi fost o mai bună abordare, pentru că, în majoritatea țărilor comuniste, nu armata, ci serviciile de informații, forțele de securitate sau paramilitare erau principalii susținători ai regimurilor dictatoriale.

Au existat multe diferențe între tranzițiile post-comuniste, dar și asemănări, observate de către sociologi militari și politologi. Principalele diferențe au legătură cu înțelegerea greșită a complexității chestiunii RCM, atât de către factorii de decizie occidentali, cât și de cei din Estul Europei, capacitatea lor de a pune în aplicare cadrul legislativ și principalii factori care explică sursele succesului sau eșuării implementării unui asemenea model civil-militar democratic. Printre similarități se numără depolitizarea, profesionalizarea și democratizarea, crearea cadrului legislativ ca prim pas în implementarea unui RCM democratic, un declin masiv în finanțare și personal, lipsa expertizei civile, lipsa amestecului militarilor în politică sau apariția unui peisaj de securitate comun și o tendință de îndepărtare de pretorianism și serviciu militar obligatoriu.

Deși studiile interdisciplinare (Callaghan și Kuhlmann, 2000; Cottey et al., 2002, 2003) au fost mai complexe și au adus o mai bună înțelegere a tranziției RCM, ele au observat propria analiză limitată, necesitatea de a extinde interdisciplinaritatea și de a aduce o cunoaștere proaspătă și metode din discipline care erau marginale în explicarea RCM. Discipline precum sovietologia ar putea reprezenta un „rezervor” de cunoaștere util înțelegerii rolului moștenirii istorice. De asemenea, teoria dependenței de cale ar explica mai bine procesul mai larg al democratizării și variația rezultatelor. Mai mult, setul de variabile care ține de „contextul internațional”, așa cum sunt concepute, atât de către studiile interdisciplinare citate, cât și de conceptele lor de putere, influență, spațiu, geografie și globalizare, aduse de către geopolitică sau teoria RI ar adânci înțelegerea procesului. În

plus, studiile culturale și antropologia ar putea aduce înțelegerea și ar putea contribui la conceperea unui model fezabil de relații civil-militare, care ar putea fi adoptat în altă parte, inclusiv în Orientul Mijlociu.

Trecerea critică în revistă a literaturii a dovedit necesitatea studiilor interdisciplinare pentru a explica mai bine fenomenele mai complexe, prin depășirea lipsurilor cunoașterii fragmentate. O recentă încercare epistemologică de a depăși lipsurile fragmentării cunoașterii, aduse de pozitivism și postmodernism, propune nu numai interdisciplinaritatea, ci și abordarea transdisciplinară pentru a explica fenomene complexe¹⁰. Complexitatea relațiilor civil-militare în lumea postmodernă, democratizarea lumii arabe, revoluția în domeniul militar, noile misiuni globale ale armatei necesită o abordare atât transnațională, cât și transdisciplinară. Mai mult, există un efort metodologic suplimentar pentru argumentare multiplă și interdisciplinaritate în domeniul analizei politicii¹¹. Astfel, studiul a încercat să pregătească terenul și să propună o abordare interdisciplinară sau transdisciplinară pentru studiul relațiilor civil-militare în lumea occidentală, America Latină, Europa de Est și fostul spațiu sovietic, cu scopul de a face recomandări de politică pentru efortul global al democratizării. Acest gen de cercetare ar putea fi realizat de o echipă de sociologi militari, politologi, experți în geopolitică, profesori de RI, „tranzitologi”, antropologi și cercetători politici.

¹⁰ Pentru o analiză detaliată a interdisciplinarității și trans-disciplinarității *a se vedea* the Conference Proceedings of UNESCO, “Transdisciplinarity-Stimulating Synergies, Integrating Knowledge”, (1998), Division of Philosophy and Ethics and Giuseppe Caforio, “Interdisciplinary and Cross-National Character of Social Studies on the Military: the Need for Such an Approach”.

¹¹ Pentru o cercetare pe marginea problemei *a se vedea* Soeters, J., “Military Sociology in the Netherlands”, in Kummel, G. /Prufert, A. (Eds) *Military Sociology: the Richness of a Discipline*, Baden-Baden, Nomos.

Bibliografie:

- Bebler, A. (1997), *Civil-Military Relations in Post-Communist States*, Praeger: Westport and London.
- Betz, D., Lowenhardt, J. (2001), *Army and State in Postcommunist Europe*, Franck Cass, London, Portland.
- Brzezinski, Z. (1997), *The Grand Chessboard*, Basic Books, New York.
- Bunce, V., (1995), "Should Transitologists Be Grounded?", *Slavic Review*, Vol. 54, No.1, Spring: 111-127.
- Bunce, V., (2003), "Rethinking Recent Democratization. Lessons from the Postcommunist Experience", *World Politics* 55, January: 167-92.
- Burk, J. (1993), "Morris Janowitz and the origins of sociological research on armed forces and society", *Armed Forces and Society*, Winter, Vol. 19, Issue 2: 167-68.
- Buzan, B., Waever, O. (2003), *Regions and Poweers. The Structure of International Security*, Cambridge University Press.
- Caforio, G.(Ed), (2003). *Handbook of the Sociology of the Military*, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New york, Boston, Dordrecht, London, Moscow.
- Callaghan, J., Kuhlmann, J. (2000), *Military and Society in 21st Century*, Transaction Publishers.
- Callaghan, J, Kernic, F. (2003), *Armed Forces and International Security*, LIT Verlag: Munster.
- Colton, T.J , Gustafson, T. (1990), *Soldiers and the Soviet State*, Princeton University Press: Princeton, New Jersey.
- Cottey, A., Edmunds, Th., Forster, A. (Eds), (2002a), *Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe*, Basinstoke: Palgrave, Houndmills.
- Cottey, A., Edmunds, Th., Forster, A. (Eds), (2002b), *The Challenge of Military Reform in Postcommunist Europe:*

Building Professional Armed Forces, Basinstoke: Palgrave, Houndmills.

Cottey, A., Edmunds, Th., Forster, A. (Eds), (2003), *Soldiers and Societies in Postcommunist Europe*, Basinstoke: Palgrave, Houndmills.

Cottey, A., Edmunds, Th., Forester, A., (2005), "Civil-Military Relations in Post-Communist Europe", *European Security*, Vol. 14, no. 1, March: 1-16.

Danopoulos, C., Zirker, D., (1996), *Civil-Military Relations in the Soviet and Yugoslav Successor States*, Boulder: Westview Press.

Danopoulos, C., Zirker, D., (1999), *Military and Society in the Former Eastern Bloc*, Boulder: Westview Press.

Danopoulos, C., Zirker, D. (2002), "Civil-Military Relations Theory in the Postcommunist World", *Working Paper no. 38*, Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Geneva.

Diamond, L., Plattner, M. F., (1996), *Civil-Military Relations and Democracy*, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.

Dingsdale, A. (1999), "New Geographies of Post-Socialist Europe", *The Geographical Journal*, Vol. 165, No.2, July: 145-53.

Donnelly, C. (2001), "Rethinking Security", *NATO Review*, Vol. 48, Winter.

Feaver, P. (1996), "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control", *Armed Forces and Society*, vol.23, no.2.

Feaver, P., Kohn, R. (2002), *The Civil-Military Gap and American National Security*, MIT Press.

Feaver, P.D. (2003), *Armed Servants: Agency, Oversight and Civil-Military Relations*, Cambridge, MA, Harvard University Press.

Forester, A., (2002), "New Civil-Military Relations and its Research Agendas", *Working Paper no. 83*, Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Geneva.

Ghebali, V.Y. (2003), "The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security", *DCAF Document no.3*, Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces.

Herd, G. P., (2002), "Civil-Military Relations in Post Cold War Europe," G102, Conflict Studies Research Centre.

Herspring, D., (1999), "Samuel Huntington and Communist Civil-Military Relations", *Armed Forces and Society*, Vol. 25, No.4, Summer: 557-577.

Huntington, S.P. (1957), *The Soldier and the State*, New York: Vintage Books.

Huntington, S.P. (1995), "Reforming the Civil-Military Relations", *Journal of Democracy* 6.4, 9-17.

Janowitz, M. (1960), *The Professional Soldier- A Social and Political Portrait*, London: Collier-Macmillan ltd.

Jones, C., Mychajlyszyn, N., (2002), "Overview: Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe in Former Communist Societies", *Armed Forces and Society*, Vol. 28, no.3, Spring.

Kolkowitz, R. (1967), *The Soviet Military and the Communist Party*, Princeton: Princeton University Press.

Kramer, M., (1985), "Civil-Military Relations in the Warsaw Pact: the East European Component", *International Affairs*.

Larrabee, S., Szayna, Th., (1995), "East European Military Reform after the Cold War", Santa Monica: Rand Corporation.

Lepgold, J., Nincic, M. (2001), *Beyond the Ivory Tower. The IR Theory and the Issue of Policy Relevance*, Columbia University Press, New York.

Mackinder, H. (1919), *Democratic Ideals and Reality*, Constable, London: 265-278.

Linz, J., Stepan, A. (1996), *Problems of democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Moskos, C., Williams, J.A., Segal, D. (2000), *The Postmodern Military*, Oxford University Press.

NATO HQ.(1995), *Study on NATO Enlargement*, Brussels, September.

Nelson, D. (2002), "Definition, Diagnosis, Therapy- A Civil-Military Critique", *Defense and Security Analysis*, vol.18, No.2: 157-170.

Nye, J. (1995), "Concluding Address, Civil-Military Relations and the Consolidation of Democracy", *NED International Forum*, *disponibil la:* http://www.ned.org/forum/reports/civil_mi.html

Odom, W. (1978), "The Party-Military Connection: A Critique", in Herspring and Volgyes (eds), *Civil-Military Relations in Communist States*, Westview Press: Boulder.

Schiff, R. (1995), "Civil-Military Relations Reconsidered: a Theory of Concordance", *Armed Forces and Society*, Fall95, Vol. 22, Issue 1: 7-25.

Schmitter, Ph., Lynn, K.(1994), "The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?", *Slavic Review*, Vol. 53, Spring: 173-85.

Simon, J. (1995), "Central European Civil-Military Relations and NATO Expansion", *McNair Paper 39*, National Defense University.

Whitehead, L. (1999). "Geography and Democratic Destiny", *Journal of Democracy* 10.1: 74-79.

White House. (2001), "Remarks by the President in Address to Faculty and Students of Warsaw University", *Press Release*, June 15, *disponibil la:*

www.whitehouse.gov/news/release/2001/06/print/20010615-1.html

White House (2005) “President Sworn-In to Second Term”, Office of the Press Secretary, January 20, *disponibil la*: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/01/print/20050120-1.html>

Zulean, M. (2002), “Professionalisation of Romanian Armed Forces”, în *The Challenge of Military Reform in Postcommunist Europe*, Cottey, Edmunds, Forester (eds), Palgrave Macmillan: Houndmills.

EDITURA UNIVERSITĂȚII NAȚIONALE DE APĂRARE
„CAROL I”

Redactor: Corina VLADU
Tehnoredactor: Mirela ATANASIU

Bun de tipar: 19.12.2005
Hârtie: A3 Format: A5
Coli de tipar: 2.375 Coli editură: 1.1875

Lucrarea conține 38 de pagini
Tipografia Universității Naționale de Apărare „Carol I”

CENTRUL DE STUDII STRATEGICE DE APĂRARE ȘI SECURITATE
Șoseaua Pandurilor, nr. 68-72, sector 5, București
Telefon: (021) 319.56.49
Fax: (021) 319.55.93
E-mail: cssas@unap.ro
Adresă web: <http://cssas.unap.ro>

B.141/475

C 392/2005